

کاروانسرا در ایران

طبیعت ایران با مردمانی خونگرم، بعلاوه آداب و رسوم و سنت‌های منحصر به فرد و شرایط مساعد برای داد و ستد و قرار گرفتن ایران به عنوان حلقه پیوند جهان شرق کهن (چین) و غرب (روم و یونان) و ... همه موجب شد که افراد زیادی در قالب تاجر و بازرگان، جهانگرد، ایرانگرد و مورخ و سیاستمدار به ایران بیایند و هر کدام به فراخور حال و توان خود ثمره دیدارشان از ایران را در قالب سفر سیاحتی، تجارتي و سیاسی در سفرنامه‌هایشان بنویسند. هر دوت، گزنفن، کتزیاس، دمارتوس، تیمستوکلس، آریانوس، استرابو، اسکیلاکس در یانورد یونانی، اسکندر و نثارخوس در یانورد معروفش و بسیاری دیگر در عهد باستان از ایران دیدن کرده‌اند. پس از اسلام، ابن بطوطه، ابن حوقل مقدسی و در دوران معاصر، دلواله شاردن، دپولا فوآ، پولاک، کمپفر کارلاسرنا، گوبینو و شماری دیگر به ایران آمدند. ثمره دیدار آنها در «سفرنامه‌ها» به عنوان ارزشمندترین منابع اطلاعات ما از گذشته گرد آمده است. کاروانسرای ایران، آثاری ماندگار از تمدن و تاریخ ایران است که در این منابع به آنها اشاره شده است.

یکی از یادگارهای پرازش معماری ایران کاروانسراست که از روزگار کهن به دلایل گوناگون و ارتباطی چون جریان اقتصادی، نظامی، جغرافیایی و مذهبی بنیاد شد و در ادوار مختلف بتدریج توسعه و گسترش یافته است. کاروانسرا از ایده موقعیت جغرافیایی ایران است. نجد ایران مثلی است بین دو فرورفتگی خلیج فارس در جنوب و دریای خزر در شمال و به منزله پلی میان آسیای مرکزی و غربی و نیز حلقه اتصال این دو با آسیای صغیر و اروپاست. به این ترتیب، ایران در مرکز خطوط بزرگ ارتباطی قرار می‌گیرد که شرق و غرب دنیا را به یکدیگر متصل می‌سازد و قدیمی ترین و مهم ترین شاهراه ارتباطی جهان باستان - جاده ابریشم - از آن می‌گذرد. این وضع، احداث و توسعه راه در ایران را ضروری می‌ساخت و با توجه به خشکی و کم‌آبی این سرزمین و دوری آبادی‌ها از یکدیگر، وجود اماکنی برای اقامت موقت مسافران را اجتناب‌ناپذیر می‌کرد. توسعه راه‌های ایران بویژه از دوران هخامنشی مورد توجه قرار گرفت، چرا که هخامنشیان سرزمین‌های گسترده‌ای از قفقاز تا خلیج فارس و از آسیای مرکزی تا آسیای صغیر، مدیترانه و شمال آفریقا را تحت سلطه خود داشتند و اداره این قلمرو وسیع نیازمند وجود شبکه گسترده‌ای از راه‌ها و تأسیسات مربوط به آن بود. در دوران اسلامی، چند عامل موجب شد که در این دوره، کاروانسراها پرشمارتر و بر اهمیت‌شان افزوده شود. نخست این که اسلام مرزهای امپراتوری ساسانی و روم شرقی را از میان برداشت و اقوام و فرهنگ‌ها و مذاهب مختلف ساکن این دو قلمرو را در قلمروی واحدی جا داد و بالطبع موجب سهولت و آزادی رفت و آمد در این مسیر شد. چه برای بازرگانان، چه برای مسافران و سیاحان و چه حتی برای صوفیانی که سیر آفاق و انفس می‌کردند و سرگرم بسط طریقت خویش بودند.

عامل دوم، اهمیتی بود که اسلام برای رسیدگی به مسافران و در راه ماندگان قائل بود. در قرآن، هرگاه که از رسیدگی به خویشان و مستمندان و یتیمان سخن به میان آمده، ابن السبیل نیز مورد اشاره قرار گرفته است و بدین سبب، کاروانسرا نزد مسلمانان در زمره نهادهای عام‌المنفعه می‌گنجد و توجه به آن مانند ساخت مسجد و مدرسه و حمام جزو خیرات و مبرات بود. بنابراین، هم حکومت به جهت اهمیت اقتصادی و نظامی کاروانسراها (از جمله حمل مالیات‌ها یا خزانه دولتی) و هم عموم مردم برای انجام کار خیر، در ساخت و نگهداری کاروانسراها می‌کوشیدند. امروزه معدودی از کاروانسراهای قدیمی که از معماری قابل توجه برخوردارند به عنوان میراث فرهنگی تحت محافظت قرار گرفته و بقیه رو به خرابی می‌رود. با این حال، در سال‌های اخیر کوشش‌هایی صورت گرفته تا بعضی کاروانسراهای شهری و نزدیک به جاده‌های امروزی به عنوان مراکز اقامتی بین راهی یا هتل از نو زنده شود. مجموعه کاروانسرای عباسی در شهر میبد و رباط زین‌الدین در استان یزد نمونه‌هایی از این قبیل است.

شماره ۸۱
۲۴ مهر ۹۱
۱۴ صفحه

www.jamejamonline.ir

دوره نهم پانزدهم

کاروانسرا؛ تمدن ماندگار ایران

